

Çankırı Su Kültürünün İzinde: Ilgaz Çeşmeleri

Tracing the Water Culture of Çankırı: The Fountains of Ilgaz

Melike Demirtaş



Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye.
PhD Student, Selçuk University, Faculty of Literature, Department of Art History, Konya, Türkiye
melikee_demirtas@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6744-1562>

Murat Karademir*



Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye.
Assoc. Prof., Selçuk University, Faculty of Literature, Department of Art History, Konya, Türkiye
karademir22@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-9776-3789>

*Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1641150

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 17.02.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 23.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

Cite as / Atıf: Demirtaş, Melike – Karademir, Murat. “Çankırı Su Kültürünün İzinde: Ilgaz Çeşmeleri”.
İstem 45 (2025), 51-78. <https://doi.org/10.31591/istem.1641150>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.



Copyright / Telif Hakkı: “Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar.”

Ethical Statement / Etik Beyan: This article is extracted from my master thesis entitled “Çankırı Fountains” supervised by Assoc. Prof. Dr. Murat Karademir (Master’s Thesis, Selçuk University, Konya/Türkiye, 2022). /Bu çalışma Doç. Dr. Murat Karademir danışmanlığında 2022 tarihinde tamamladığımız “Çankırı Çeşmeleri” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Çankırı Su Kültürünün İzinde: Ilgaz Çeşmeleri

Öz

Türk-İslam mimarisinin önemli yapı unsurlarından biri olan çeşmeler, tarih boyunca hem işlevsel hem de estetik bir unsur olarak varlık göstermiştir. Su, yaşamın kaynağı olarak kabul edildiğinden, çeşme mimarisi bu anlayış çerçevesinde şekillenmiş ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan bir yapı türü olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde hayırseverlik anlayışıyla inşa edilen çeşmeler, su temini işlevinin yanı sıra işçilikleriyle de dikkat çekmiştir. Bu yapılar, Osmanlı mimarisinin hem kent hem de kırsal alanlardaki önemli örnekleri arasında yer almakta, sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Ilgaz ve çevresinde bulunan tarihi çeşmelerin mimari, işlevsel ve kültürel niteliklerini incelemektedir. Ilgaz'daki çeşmelerin hepsi Osmanlı dönemine tarihlendirilmekte olup, genellikle hayır amaçlı olarak inşa edilmiştir. Çeşmelerin inşasında yerel taş malzemeler kullanılmış, bu da bölgenin coğrafi ve kültürel yapısıyla uyumlu bir mimari karakter ortaya koymuştur. Çeşmelerin tasarımında işlevsellik ön planda tutulmuş, aynı zamanda kemerler, ayna taşları, su yalakları ve kitabeler gibi mimari unsurlar ile sanatsal bir estetik kazandırılmıştır. Bu yapılarda, Osmanlı taş işçiliğinin inceliklerini görmek mümkündür. Araştırma kapsamında, Ilgaz ve çevresindeki çeşmelerin mimari yapıları incelenmiş, saha çalışmaları gerçekleştirilmiş, arşiv belgeleri ve literatür taramaları yapılmıştır. Çeşmeler, tipolojik özellikleri, kullanılan malzemeleri, yapı elemanları ve süsleme detayları açısından değerlendirilmiştir. Ilgaz çeşmelerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri, sade ancak işlevsel bir tasarım anlayışına sahip olmalarıdır. Osmanlı kırsal mimarisinin birer örneği olan bu çeşmeler, gösterişten uzak, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir anlayışla inşa edilmiştir. Bununla birlikte, mimari detaylarında dönemin sanatsal üslubunu yansıtan öğeler yer almaktadır.

Ilgaz ve çevresindeki çeşmeler, Osmanlı mimari ve kültürel mirasının önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılar, tarihi kimlikleriyle geçmişin izlerini günümüze taşımakta ve yerel su kültürünün anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Çeşmelerin korunması ve belgelenmesi, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Ilgaz, Su Mimarisi, Kırsal Mimari, Çeşme.

Tracing the Water Culture of Çankırı: The Fountains of Ilgaz

Abstract

Fountains, as one of the significant structural elements of Turkish-Islamic architecture, have played both a functional and aesthetic role throughout history. Since water is regarded as the source of life, fountain architecture has been shaped within this belief system and has served as an essential means of meeting the daily needs of society. Particularly during the Ottoman period, fountains were constructed as acts of charity, not only fulfilling the function of water distribution but also standing out for their craftsmanship. These structures are considered important examples of Ottoman architecture in both urban and rural areas, serving as integral components of social life.

This study examines the architectural, functional, and cultural characteristics of historical fountains in Ilgaz and its surroundings. All of the fountains in Ilgaz date back to the Ottoman period and were generally built for charitable purposes. The construction of these fountains utilized local stone materials, resulting in an architectural style that harmonizes with the geographical and cultural context of the region. While functionality was prioritized in their design, architectural elements such as arches, mirror stones, water basins, and inscriptions contributed to their artistic aesthetic. The delicate craftsmanship of Ottoman stonework is evident in these structures. Within the scope of this research, field studies, archival document analysis, and literature reviews were conducted to assess the architectural structures of fountains in Ilgaz and its surroundings. The fountains were evaluated based on their typological features, materials used, structural components, and decorative details. One of the most striking characteristics of the Ilgaz fountains is their simple yet functional design approach. As examples of Ottoman rural architecture, these fountains were constructed with a focus on meeting the essential needs of society rather than displaying ostentatious decoration. Nevertheless, they incorporate artistic elements that reflect the architectural style of their period.

In conclusion, the fountains of Ilgaz and its surroundings are regarded as significant components of

Ottoman architectural and cultural heritage. These structures preserve traces of the past and contribute to the understanding of the local water culture. The documentation and preservation of these fountains are of great importance for transmitting cultural heritage to future generations.

Keywords: Çankırı, İlgaz, Water Architecture, Rural Architecture, Fountain.

Giriş

Çeşmeler, tarih boyunca suyun insanlara ulaştırılmasını sağlayan önemli mimari yapılar olarak işlev görmüş, aynı zamanda dönemin mimari üslubunu yansıtan zarif yapılar olmuştur. Türkiye’de, özellikle Osmanlı döneminde çeşme mimarisi gelişmiş ve hem işlevsel hem de estetik bakımdan önem kazanmıştır. Ilgaz çeşmeleri de bu gelenekten beslenmiş, yerel dokuyu ve kültürel değerleri yansıtan yapılar olarak dikkat çeker.

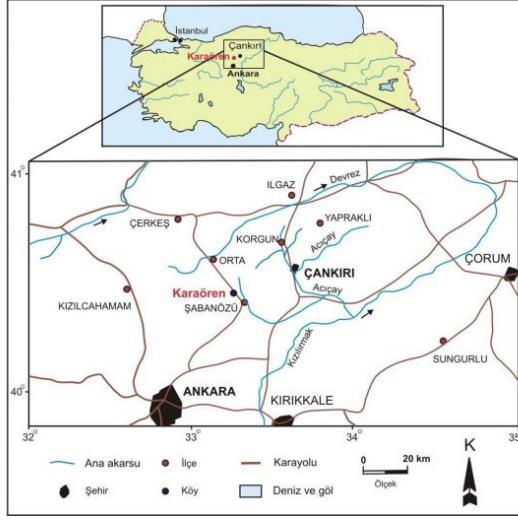
Çeşme kelimesi, Farsça kökenli olup, “göz” anlamına gelen “çeşm” sözcüğünden türemiştir (Eyice, 1993, 277). Bu bağlamda, suyun çıktığı pınar ve kaynakların “çeşm” kelimesiyle ilişkilendirilmesi, zamanla bu yapılar için “çeşme” teriminin kullanılmasına neden olmuştur (Eyice, 1993, 277). XIII. ve XVI. yüzyıllara ait kitabeler, o dönemde “çeşme” yerine Arapça “ayn” ve “sikaye” ifadelerinin kullanıldığını ortaya koymaktadır (Önge, 1997, 5). Osmanlı dönemine ait kitabelerde ise “çeşme-i kevser”, “çeşme-i ab-ı zülal” ve “çeşme-i dil küşa” gibi ifadeler yaygın bir şekilde görülmektedir (Eyice, 1993, 277).

Çeşmeler, şehirler, kasabalar ve yerleşim alanlarının yanı sıra, ana yollar, yol kenarları, açık araziler ve kırsal bölgelerde de farklı malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Ilgaz’da ve çevresinde yer alan çeşmeler de genellikle yerleşim yerlerinin merkezine yakın bölgelerde, köy meydanlarında veya yollar üzerinde konumlandırılmıştır. Bu konumlandırma, halkın suya kolayca ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda sosyal bir buluşma noktası da yaratmıştır. Çeşmeler, özellikle cami avlularında, pazar yerlerinde veya köy meydanlarında yer alarak insanların günlük hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Osmanlı döneminde su medeniyetiyle yapılan çalışmalar, sadece şehirlerde suyun basit bir şekilde dağıtılmasından ibaret olmayıp, suyun toplandığı hazneden çeşmenin lülesine kadar gerekli bilgilerle birlikte, dönemin mimarisini yansıtan bir konfor sunmaktaydı. Osmanlı su mimarisinde, Orta Asya ve Selçuklu sanatının etkileri özellikle çeşme, sebil ve şadırvan gibi yapılarda açıkça görülebilmektedir. Bununla birlikte, Klasik dönemin sade ve zarif tasarımı, Lale Devri’nin öne çıkan süslemeleri, Türk Barok ve Ampir üsluplarının dekoratif zenginliği ve görkemi bu eserlerin genel karakterini oluşturmaktadır (Aytöre, 1962, 49).

Çankırı iline bağlı olan Ilgaz ilçesi, merkez ilçenin 50 km kuzeyinde, Ilgaz Dağları’nın güney eteklerinde yer almaktadır. İlçenin kuzeyinde Kastamonu’nun Araç ilçesi, doğusunda Tosya ilçesi, batısında Kurşunlu ilçesi ve güneyinde Çankırı merkez bulunmaktadır.

Ilgaz’daki en önemli akarsu, Devrez Çayı’dır. 211 kilometre uzunluğundaki bu akarsu, Ankara’nın Kızılcahamam ilçesindeki Semerözü (Yıldırım) Dağları’ndan doğar ve Kurşunlu, Orta ve Ilgaz ilçelerinden kuzeydoğu boyunca akar ve Mandıra ile Afşar köyleri ortasında Kızılırmak ile birleşir. Devrez Çayı’nın ortalama debisi 8-9 m³/sn olmakla birlikte birçok kuru dere tarafından beslenmektedir (Ayhan, 2011, 11).



Harita 1. Çankırı Su Yolları Haritası (Apaydın vd., 2019, 99)

Osmanlı öncesi döneme ait Çankırı'nın su teminiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Osmanlı klasik döneminde ise, yerleşim alanlarına su sağlanması ve bu suyun şehir içindeki künkler ve kanallar aracılığıyla dağıtımından “su yolcuları” sorumlu olmuştur (Martal, 1988, 1598). Su, menbaından alınarak künk, pöhrenk ve büz olarak isimlendirilen pişmiş toprak borular aracılığıyla taşınıyordu (Kankal, 2009, 47). Fakat bu su yollarının yeterince korunamaması ve kente ulaşan suyun değirmen, bağ veya bahçe sahiplerince kesilmesi önemli problemler oluştuyordu.

19. yüzyılda, Anadolu'nun pek çok kasabasında olduğu gibi Çankırı'da su ve kanal altyapısından mahrum bir durumdaydı. Tanzimat dönemiyle birlikte, suyun kaynağından getirilip çeşmeler aracılığıyla kentte dağıtılması, belediyeçilik faaliyetlerinin öncelikli uygulamaları arasında yer aldı (Türkoğlu, 2002, 256). Su yollarındaki problemler devam etmesine rağmen, Cumhuriyet döneminde de mevcut su kaynakları kullanılmıştır. 1981 yılında Devrez Çayı'nın kaynağında inşa edilen Güldürcek Barajı sayesinde Çankırı, modern su şebekesine kavuşmuştur.

Tarih boyunca suyun şehir yaşamındaki vazgeçilmez rolü, Anadolu'da olduğu gibi Çankırı'nın pek çok yerinde çeşme mimarisine yansımış; özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yapılan çeşmeler, sadece birer su kaynağı değil, aynı zamanda estetik ve işlevselliğin bir araya geldiği önemli mimari yapılar olarak şehir kimliğine katkı sağlamıştır. Ilgaz genelinde yapılan araştırmalar sonucunda, günümüze kadar ulaşmış dört çeşme, yalnızca bir kısmı korunabilmiş bir çeşme ve tamamen yok olmuş iki çeşme tespit edilmiştir. Bu çeşmelerin detaylı incelenmesi katalog bölümünde ele alınacaktır.

Ilgaz Çeşmeleri

Belören Köyü Çeşmesi

Çeşme, Ilgaz İlçesi'ne yaklaşık 10 km uzaklıktaki Belören Köyü'nün meyda-

nında bulunmaktadır. Mimari özellikleriyle öne çıkan bu yapı, köy meydanının önemli bir unsuru olarak dikkat çekmektedir.



Fotoğraf 1. Belören Köyü Çeşmesi Genel Görünüm

Yapının yüzeyinde, 0.45 m eninde ve 0.42 m boyunda kare formlu kitabe bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan kitabe zemin oyma tekniğinde celf sülüs hat ile yazılmış olup iki satırdan meydana gelmektedir.

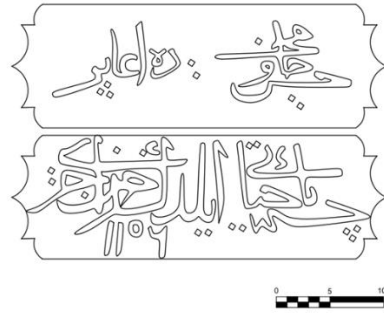
Kitabe metni şu şekildedir:

Metin:	Okunuşu:
حسن چاوش زاده محمد آغا پیر بانی چشمه ... ایلدک ... ۱۱۵۶	Hasan Çavuş zâde Mehmed Ağa Pîr Bâni-i çeşme ... eyledin ... 1156

Kitabeye göre, çeşme Hasan Çavuşzade Ağa Pir Mehmet tarafından Hicri 1156 (Miladi 1743-44) yılında inşa ettirilmiştir.



Fotoğraf 2. Belören Köyü Çeşmesi Kitabesi



Çizim 1. Belören Köyü Çeşmesi Kitabesi

Çeşme, genel olarak andezit kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir ve enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Bağımsız bir yapı olarak tasarlanan çeşme, tek cepheli ve hazneli bir düzenlemeye sahiptir. Özgün yapısal özelliklerini koru-

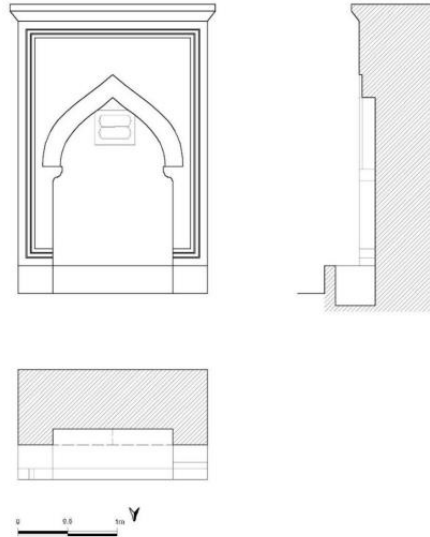
arak günümüze ulaşan çeşme, su kaynağı olarak Ilıca Pınar'dan beslenmektedir (Çerkez, 2021, 275).

Doğu-batı doğrultusunda konumlanan çeşme, 2.10 m yüksekliğe ve 1.90 m genişliğe sahiptir. Yapının ön cephesi, kesme taş malzeme kullanılarak özenle inşa edilmiş, diğer cephelerde ise kaba yonu taş malzeme tercih edilmiştir.

Yapının yüzeysel teğet kemeri 0.15 m derinliğe sahiptir ve 2.06x1.16 m boyutlarındadır. Bu kemer, her iki tarafında başlıkları S formunda kavisli ayaklar üzerinde yükselmektedir. Kemerin içerisinde 0.45x0.42 m ölçülerinde kare formunda bir kitabe yer almaktadır. Yapının çevresi ise 0.03 m genişliğinde iç bükey ve dış bükey çift silme ile çerçevelenmiştir.

Çeşmede ayna taşı ve tas nişi bulunmamaktadır, ancak iki gözlü lüle deliğinde demirden yapılmış lüleler yer almaktadır. Üst bölümde, dışa taşkın profilli ve 2.12x0.22 m ölçülerinde bir saçak bulunmaktadır. Çeşmenin önündeki taş yalak 1.90x0.50 m boyutlarında olup, zamanla aşınmıştır. Yapının tüm cepheleri herhangi bir süsleme barındırmamakta ve düz bir görünüme sahiptir.

Çeşme, köy sakinleri tarafından yapılan basit onarımlar sayesinde günümüze ulaşmıştır ve yüzeyinde derz sıvalarının izleri görülmektedir. Güney cephesindeki pirinç levhadan, çeşmenin son restorasyonunun 2015 yılında Çankırı İl Özel İdaresi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Batı ve güney cepheleri, yapının yarı seviyesine kadar yükselen duvarlarla çevrilmiştir. Zamanla çeşme yüzeyinde meydana gelen çatlaklar ve koyu tabakalaşmalar, yapının çevresel koşullara ve malzeme yıpranmasına karşı duyarlılığını ortaya koymaktadır.



Çizim 2. Belören Köyü Çeşmesi Cephe, Kesit ve Plan Çizimi (Çerkez'den)
Belsöğüt Köyü Çeşmesi

Çeşme, Ilgaz İlçesi merkezine 3 km uzaklıkta yer alan Belsöğüt Köyü'nde, 346 numaralı parsel üzerinde konumlanmıştır.



Fotoğraf 3. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Genel Görünüm

Çeşmenin kemerinin altında, 0.46x0.37 m boyutlarında yatay dikdörtgen formda bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe, dış kısmında 0.04 m genişliğinde iç büyük bir silme ile çevrelenmiştir. Bu silme, "V" formunda tekrarlanan "V" şeklinde bir ters bir düz devam eden zikzak motifleriyle dekore edilmiştir. Kitabe, ayrıca kademeli silmelerle çevrelenmiş olup, iki satırdan oluşmaktadır. Celî sülüs hatla yazılmış olan bu kitabe, Arapça mensur bir metin içermektedir.

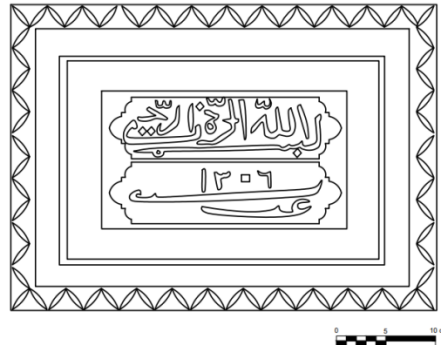
Kitabe metni şu şekildedir:

Metin:	Okunuşu:
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سن ١٣٠٦ اب	Bismillahirrahmanirrahim Sene 1306 Ab

Kitabe, çeşmenin Hicri 1306 yılı Ağustos ayında (Miladi 1890-91) inşa edildiğini belgelemektedir.



Fotoğraf 4. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Kitabesi

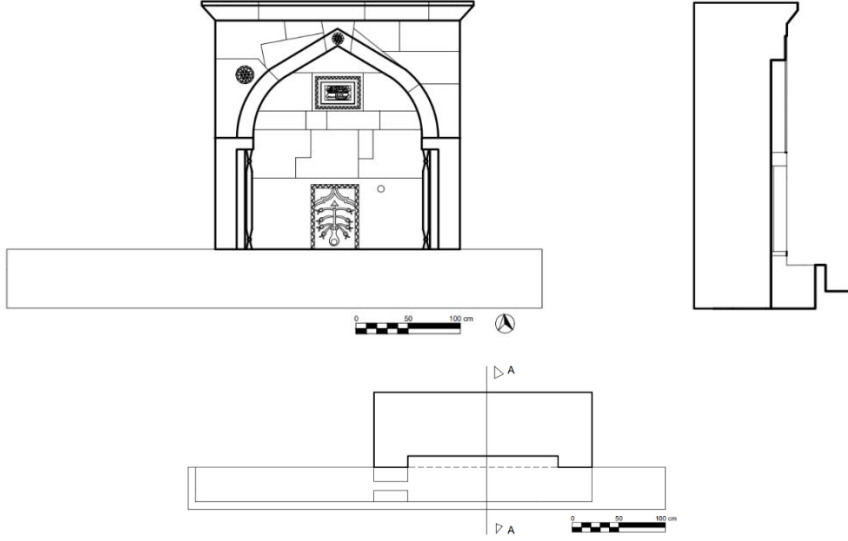


Çizim 3. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Kitabesi

Adını bulunduğu köyden alan çeşme, doğu-batı doğrultusunda konumlanmaktadır. Enine dikdörtgen bir plana sahip olan çeşme, 2.50 m yüksekliğe ve 2.33 m genişliğe sahiptir. Ön cephesi düzgün kesme taş malzemeden yapılmış olup, yan

ve arka cephelerde moloz taş malzeme kullanılmıştır.

Yapının yüzeyel teğet kemeri, 0.11 m derinliğe sahip olup 2.10x1.60 m ölçülerindedir. Kemer, her iki tarafında yüzeyi düz bir kaide üzerine oturmakta ve 0.89 m uzunluğundaki dikdörtgen formunda bir niş dayanmaktadır. Niş içinde yer alan silindirik formlu köşe sütunçeleri sade bir tasarıma sahiptir ve kaide ile başlık arasında geçiş ögesi bulunmamaktadır. 0.20 m boyutlarındaki başlık ve kaideler, biçim olarak kum saati formunda tasarlanmış olup, orta bölümleri küp formunda bir boğum ile detaylandırılmıştır.



Çizim 4. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Cephe, Kesit ve Plan Çizimi

Kemer kilit taşı üzerinde, zemin oyma tekniğiyle işlenmiş ve 0.12 m çapında bir gülbezek bulunmaktadır. Gülbezeğin içerisinde, merkezi bir noktadan yayılan ve V formunda dış bükey oyma tekniğiyle oluşturulmuş yıldız uçlarının birleşimiyle meydana gelen altı kollu bir yıldız motifi yer almaktadır.

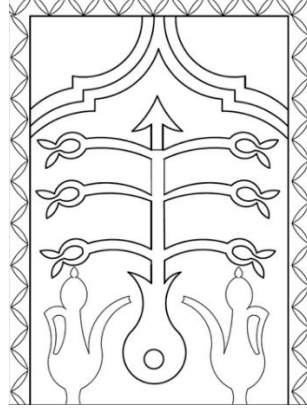
Kemer alınlığının her iki yanında ise 0.17 m çapında, yine zemin oyma tekniğiyle işlenmiş birer gülbezek bulunmaktadır. Bu dairelerin içinde, V formunda iç bükey oyma ile oluşturulmuş ve altı kollu yıldız motifinin sonsuz tekrarına dayanan bir desen işlenmiştir. Motifin çevresinde, V formunda dış bükey oyma tekniğiyle oluşturulmuş yaprak uçlarından meydana gelen bir bordür bulunmaktadır. Bu daireler, dış kısmında ince birer silmeyle çerçevelenmiştir. Kemerin batısındaki gülbezek, zamanla aşınmış olduğu için günümüzde net bir şekilde seçilememektedir.

Kitabenin altında yer alan 0.70x0.34 m ölçülerindeki ayna taşının ekseninde üst kısmı dilimli kaş kemer formunda tasarlanmış bir pano yer almaktadır. Pano-daki süslemeler aşınmış olduğundan net olarak seçilemese de Çerkeş'teki Beymelik Köyü Çeşmesi'nin ayna taşıyla benzerlikler taşıdığı düşünülmektedir (Demirtaş, 2022, 125). Beymelik Köyü Çeşmesi'nde olduğu gibi, bu panoda kalan izlerden na-

türmort betimlendiği anlaşılmaktadır. Dikkatlice bakıldığında ayna simetrisi ile hazırlanan natürmortta en altta lale formu bir vazodan çıkan bir dal sağa sola sapa-lara ayrılmakta ve uçlarının lale motifiyle sonlandırıldığı anlaşılmaktadır. Vazonun iki yanında birer ibrik olduğu seçilebilmektedir. Sağdaki aşınmış olmasına rağmen soldaki ile aynı özellikleri taşıdığı izlerden anlaşılmaktadır. İbrik hafif yüksek kaideli, armudi gövdeli tek emzikli, tek kulplu ve kapaklıdır. Bu natürmort bir kaş kemer içine yerleştirilmiştir. Kemer köşeliklerinin diyagonal hatlarda kabartılarak kafes tarama yapıldığı görülebilmektedir.



Fotoğraf 5. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Ayna Taşı



Çizim 5. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Ayna Taşı



Fotoğraf 6. Çankırı Çerkeş Beymelik Köyü Çeşmesi Üzerindeki Benzer Ayna Taşı Motifi (Demirtaş, 2022, 88)

Panonun çevresinde, 0.04 m genişliğinde, yüzeyi V şeklinde dış bükey oyma tekniğiyle oluşturulmuş bir ters bir düz zikzak motifleriyle süslenmiş bir bordür yer almaktadır. Bu motif dilimli kaş kemerin yüzeyinde de kullanılarak tasarımda bütünlük sağlanmıştır.

Çeşme cephesinde tas nişi yer almazken, tek gözlü lüle deliğine sahiptir. Üst kısımdaki dışa taşkın profilli saçak, 2.63x0.24 m ölçülerindedir. Eserin önünde yer alan yalak, sonradan betonarme olarak inşa edilmiştir. Çeşmenin süslemeleri yal-

nızca ön cephede yoğunlaşmış, diğer cepheler oldukça yalın bir görünüme sahiptir.

Çeşme, günümüze kadar köy sakinleri tarafından yapılan basit onarımlarla korunmaya çalışılmıştır. Onarımlar sırasında taşların arasına derz sıvaları uygulanmış, ancak bu müdahaleler esnasında kitabenin dış bordürünün bir bölümünün harç ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Yapının kimi taşlarında çatlaklar oluşmuş, kimi taşların da yerinde olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, ayna taşındaki süslemelerin büyük bir bölümü zamanla zarar görmüş ve bozulmuştur.

Yapısal özelliklerini büyük ölçüde muhafaza ederek günümüze ulaşan eser, şu anda kullanılmamaktadır.



Fotoğraf 7. Belsöğüt Köyü Çeşmesi Gülbezek Motifi

Kese Köyü Çeşmesi I

Kese Köyü Çeşmesi, Ilgaz merkezine 2 km mesafedeki Kese Köyü'nün meydanında konumlanmaktadır. Genel olarak, kesme taş malzemenin kullanıldığı, iki cepheli, bağımsız ve hazneli bir yapı olarak dikkat çekmektedir.



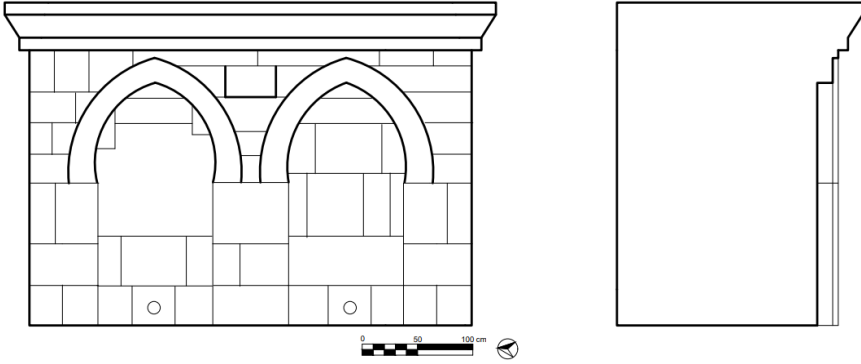
Fotoğraf 8. Kese Köyü Çeşmesi I Kuzey-batı Görünümü



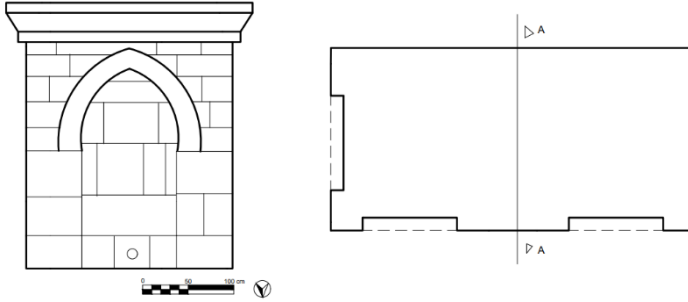
Fotoğraf 9. Kese Köyü Çeşmesi I Batı Cephe Görünümü

Bulunduğu köyün adını taşıyan çeşme, enine dikdörtgen planlı bir yapı olarak tasarlanmıştır. Kuzey-güney yönünde konumlanan yapı, 2.48 m yüksekliğe ve 3.93 m genişliğe sahiptir. Çeşme, tamamen kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

İki cepheli bir düzenlemeye sahip olan yapının kuzey cephesinde tek bir sivri kemerli niş, batı cephesinde ise yan yana konumlandırılmış iki sivri kemerli niş yer almaktadır. Güney ve doğu cepheleri sade tutulmuştur. Sivri kemerler 2.20 m yüksekliğinde ve 1.30 m genişliğinde olup 0.14 m derinliğe sahiptir. Kemerler iki yandan yapının duvarına oturmaktadır.



Çizim 6. Kесе Kөyü Çeşmesi I Batı Cephe ve Kesit Çizimi



Çizim 7. Kесе Kөyü Çeşmesi I Kuzey Cephe ve Plan Çizimi

Kemer kilit taşlarının merkezinde, ışınsal olarak dağılan altı kollu yıldız motifleriyle süslenmiş gülbezekler bulunmaktadır. Yıldızların yüzeyleri iç bükey oyma tekniği ile şekillendirilmiş ve uçları sivriltilmiştir. Yıldız uçları, yarım daire formulu oyma detaylarla birleşerek altıgen bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Motiflerin en dış kısmı ince bir dairesel silme ile çerçevelenmiştir.

Çeşme yüzeyinde tas nişi ve ayna taşı bulunmamaktadır. Orijinal lüleler kaybolmuş olup, günümüzde yerine başka lüleler yerleştirilmiştir. Yapının üstünde 3.50 m genişliğinde ve 0.25 m yüksekliğinde dışa taşkın profilli saçak bulunmaktadır. Çeşmenin ön kısmındaki yalak ise sonradan betonarme malzeme ile yapılmıştır. Yapının tüm cepheleri son derece yalın bir tasarım sergilemektedir.

Çeşmenin üst kısmı, sonradan eklenen demir direklerle desteklenerek bir oturma alanı olarak düzenlenmiştir. Zamanla köy sakinleri tarafından çeşitli basit onarımlar gerçekleştirilmiş ve taşların arasına ince derz sıvaları eklenmiştir. Ancak, kimi taşlarda çatlaklar oluştuğu ve kimilerinin yerinden düştüğü tespit edilmiştir.

Orijinal yapısal özelliklerini büyük ölçüde muhafaza ederek günümüze ula-

şan çeşmeden halen su akmaktadır.

Kese Köyü Çeşmesi II

Yapı, Ilgaz İlçesi'ne 2 km mesafede yer alan Kese Köyü'nün meydanında bulunmaktadır. Genel olarak tek cepheli, bağımsız ve haznesiz bir yapıdır.

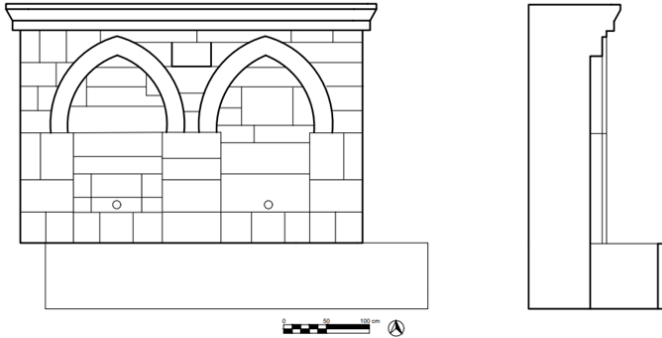


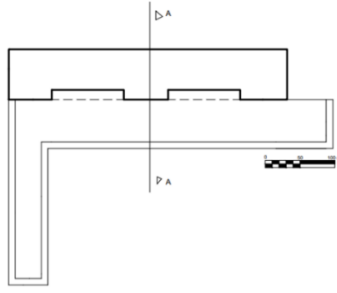
Fotoğraf 10. Kese Köyü Çeşmesi II Genel Görünüm

Bulunduğu köyün adını taşıyan çeşme, enine dikdörtgen planlı bir kütle üzerine yapılmıştır. Doğu-batı yönünde konumlanan yapı 2.75x3.65 m ölçülerindedir. Yapının güney cephesi düzgün kesme taş malzemeden, yan ve arka cepheler ise moloz taş malzemeden yapılmıştır.

Çeşme, mimari özellikleriyle Ilgaz'daki diğer yapılardan ayrılmaktadır. Güney yönüne bakan ön cephesinde, yan yana yerleştirilmiş iki sivri kemer yer almaktadır. Bu sivri kemerler 2.60 m yüksekte ve 1.60 m genişlikte olup, 0.11 m derinliğe sahiptir. Kemerler, iki taraftan çeşme duvarıyla birleşerek yapıya estetik bir özellik katmaktadır.

Çeşme yüzeyinde ayna taşı ve tas nişi bulunmamakla birlikte, iki adet lüle deliğine sahiptir. Yapının üstünde 3.65 genişlik ve 0.22 m yükseklikte dışa taşkın taş saçak bulunmaktadır. Çeşmenin önündeki betonarme yalak sonradan eklenmiştir. Çeşmenin bütün cepheleri son derece yalın bir görünüme sahiptir.





Çizim 8. Kese Köyü Çeşmesi II Cephe, Kesit ve Plan Çizimi

Çeşmenin güneybatı ve doğu cepheleri günümüzde moloz taş duvarlarla çevrelenmiş durumdadır. Zamanla köy sakinleri tarafından çeşitli onarımlar gerçekleştirilmiş ve taş aralarına derz sıvaları uygulanmıştır. Ancak, taşların bir kısmında çatlakların olduğu tespit edilmiştir.

Günümüzde kullanılmayan çeşme, orijinal özelliklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Günümüze Ulaşamayan Çeşmeler

Seki Köyü Çeşmesi

Çeşme, Ilgaz İlçesi merkezine 10 km mesafede yer alan Seki Köyü'nde, köy meydanındaki caminin doğusunda konumlanmaktadır.



Fotoğraf 11. Seki Köyü Çeşmesi Genel Görünüm

Seki Köyü Camisi'nin doğusunda bulunan tarihi çeşme yıkılmış, daha sonra kalan taşların da kullanıldığı yeni bir çeşme inşa edilmiştir. Tarihi yapıya ait kitabe, sonradan inşa edilen çeşmeye yerleştirilmiştir. Ancak sonradan kitabe üzerindeki harfler, siyah boya ile boyanmıştır.

Çeşmenin ön cephesinde 0.67x0.36 m boyutlarında, enine dikdörtgen formu kitabe bulunmaktadır. Taş üzerine zemin oyma tekniğiyle işlenmiş olan kitabe, Celî sülüs hat ile Osmanlı Türkçesi kullanılarak yazılmıştır. Kitabe enine silmelerle üç satır ve iki sütuna ayrılmış olup, en altta tarih bölümü yer almaktadır.

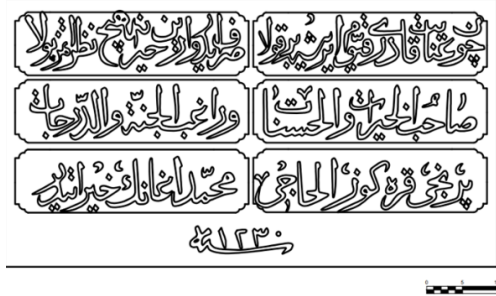
Kitabe metni şu şekildedir:

Metin:	Okunuşu:
چون عنایت قادری. قیوم ایریشسه بر قولاً صرف خیراته هیچ نظر اتمز پولاً 1-ایدر وارین صاحب الخیرات و الحسنات و راغب الجنة و 2-الدرجات 3-پرنجی قره کوز الحاجی محمد اغانک خیراتیدر 4-سنه ۱۲۳۰	1-Çün inâyet Kâdir-i Kayyum irişir bir kula sarf eder varını hayrâta hiç nazar etmez pula 2-Sâhib-ül hayrât vel hasenat ve râğb-ül cennetühü ved-derecât 3-Per-u neciyy Karagöz el Hacı Muham- med Ağanın hayrâtıdır. 4-Sene 1230

Bu kitabe, tarihi çeşmenin Hicri 1230 (Miladi 1814-15) yılında Hacı Muhammed Ağa tarafından yaptırıldığını ortaya koymaktadır.



Fotoğraf 12. Seki Köyü Çeşmesi
Kitabesi



Cizim 9. Seki Köyü Çeşmesi Kitabesi

Hüseyin Ağa Çeşmesi

Bu çeşmenin varlığına dair bilgi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi kayıtlarında yer almaktadır. Kayıtlarda, Koçhisar'ın (Ilgaz) Yerkuyu Köyü'nde yer alan yapı hakkında "Galatasaray Ağası Hüseyin Ağa mektebi ve çeşmesi evkaflı kitabet görevinin, Ali Halife'ye tevcih edilmesi hakkında berat, 19 Eylül 1767" ifadesi bulunmaktadır (BCA, C.MF, No: 7302). Bu belge, Yerkuyu Köyü'nde Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmış bir çeşmenin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak yapının inşa tarihi, ne zaman yıkıldığı ve mimari özellikleri üzerine bir bilgi bulunmamaktadır.

Çevrenoz Köyü Çeşmesi

Koçhisar (Ilgaz) ilçesine bağlı Çevrenoz Köyü'ndeki yapının varlığına ilişkin bilgi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi kayıtlarında bulunmaktadır (BCA, i.DH, No: 9382). Kayıtlarda, "Sultan Mahmud Han ruhu ve Bezm-i Alem Valide Sultan'ın sağlığı için bir çeşme yapıldığına dair" Beşiktaş sakinlerinden Bekir'in 11 Haziran 1848 tarihli arzuhaline rastlanmaktadır. Ancak, yapının mimari özellikleri ve ne zaman yıkıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Ilgaz'da yer alan tarihi çeşmeler, Osmanlı dönemi mimarisi ve sosyal yapısını yansıtan önemli kültürel miras unsurlarıdır. Bu çeşmeler hem işlevsellikleri hem de süsleme özellikleriyle dönemin taş işçiliği, yazı sanatı ve mimari estetiği hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Araştırmalar, bazı çeşmelerin özgün yapısal

özelliklerini koruyarak günümüze ulaştığını, bazılarının ise zamanla yıkıldığını veya değiştirilerek kullanıldığını göstermektedir.

Arşiv kayıtları, bölgedeki çeşmelerin inşa sürecinde hayırseverlik amacıyla yapıldığını ve dönemin önemli şahsiyetlerinin desteğiyle gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmacılar, Türk su mimarisinin temel unsurlarından biri olan çeşmeleri farklı yöntem ve ölçütlere göre inceleyerek çeşitli gruplamalara tabi tutmuşlardır. A. Aytöre, çeşmeleri iki esasa göre şehir içi ve şehir dışı çeşmeleri olarak değerlendirmiş ve daha sonra şehir içi çeşmelerini de kendi içinde gruplandırmıştır (Aytöre, 1962, 57-58). C.E. Arseven, çeşmeleri bulundukları yerlere göre altı grupta ele almıştır (Arseven, 1983, 389). Y. Önge, çeşmeleri çalışma şekilleri ve mevcut durumlarına göre iki gruba ayırmıştır (Önge, 1997, 14). A. Ödekan, çeşmeleri bulundukları yerlere ve fiziksel biçimlerine göre gruplandırmıştır (Ödekan, 1992, 284). H. Karpuz ve O.N. Dülgerler de Konya çeşmeleri üzerine yaptıkları araştırmalarda çeşmeleri bulundukları yerlere, cephe kompozisyonlarına ve kaynaktan beslenme durumlarına göre gruplandırmışlardır (Karpuz- Dülgerler, 2006, 317)

İlgaz'da bulunan çeşmeler, Ayla Ödekan'ın çeşmeleri konumlarına ve fiziki özelliklerine göre sınıflandıran tipolojisi esas alınarak gruplandırılmıştır (Ödekan, 1992, 281-297). Bu doğrultuda, incelenen çeşmeler öncelikle konumlarına göre, ardından fiziksel biçimlerine göre incelenmiş ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, çeşmelerin mimari özelliklerinin ve yerel bağlamlarının daha sistematik bir şekilde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Katalogta genel mimari özellikleriyle ele alınan çeşmeler, bu bölümde form, tipoloji, yapı elemanları, kullanılan malzeme, kitabe özellikleri ve süsleme unsurları açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilerek karşılaştırılacaktır. Bu yaklaşım, çeşmelerin mimari ve estetik özelliklerinin yanı sıra dönemsel ve yerel farklılıklarının ortaya konulmasına olanak sağlayacaktır.

Tipoloji

Konumlarına Göre Çeşmeler

İlgaz'da tespit edilen örneklerin tümü bağımsız olarak herhangi bir yapıyla bağlantı kurmadan inşa edilmiştir. Ele alınan kimi örnekler, bir yapıya bitişik şekilde yapılmış izlenimi vermekle birlikte, yapı ile aralarında herhangi bir statik bağlantı bulunmaması nedeniyle bağımsız çeşmeler kategorisine girmektedir. Bu yapılar, konumlarına göre meydan çeşmeleri olarak sınıflandırılmıştır. Meydan çeşmeleri tipine Anadolu'dan birçok örnek verilebilir. Bunlar arasında, İzmir Kokuca Köyü II No'lu Çeşme (Uçar, 2020, 332), Manisa Derdiler Çeşmesi (1785) (Uçar, 2012, 94), Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (1789-90) (Karasu, 2006, 92), Ankara Nazım Bey Çeşmesi (İşçen, 2019, 60) ve Kastamonu Abana Hacı Veli Camii Çeşmesi (19. yüzyıl) (Gür, 2009, 221) gibi yapılar yer almaktadır. Bu çeşmeler, bulundukları yerlerde hem işlevsel bir ihtiyaç karşılamış hem de estetik açıdan çevrelerine değer katmıştır. İlgaz çeşmeleri, genellikle sosyal yaşam veya dini merkezlerin bulunduğu meydanlara inşa edilmiştir. Bu konumlandırma hem suya erişimi kolay-

laştırmak hem de toplumsal bir buluşma noktası oluşturmak amacı taşır. Bu çeşmeler, halkın günlük su ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda bulundukları alanın düzenli ve işlevsel bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Fiziksel Biçimlerine Göre Çeşmeler

Cephe Kompozisyonlarına Göre Çeşmeler

Ilgaz genelinde ele alınan yapıların cephe kompozisyonlarında kemer, önemli bir mimari unsur olarak öne çıkmaktadır. Cephe kompozisyonuna göre çeşmeler; tek kemerli, yan yana iki kemerli ve iki cepheli olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Tek Kemerli Çeşmeler

Bu formdaki çeşmelerin çoğunlukla meydanlara bakan cephelerinde, nişlerin üzeri kemer formlarıyla çevrelenmiştir. Ilgaz'da incelenen eserlerden Belören Köyü Çeşmesi (1694-95) ve Belsöğüt Köyü Çeşmesi (1890-91) bu gruba dahildir. Her iki çeşmede de kemer formu olarak teğet kemer kullanılmıştır. Anadolu'daki çoğu çeşmede görülen teğet kemer, üzengi seviyesinde dairesel bir formda başlayıp, yukarı doğru doğrusal bir hat kazanarak üçgen bir biçimde sonlanan bir kemer türüdür (Mutlu, 2014, 407).

Anadolu'da teğet kemerli çeşmelerin oldukça fazla sayıda bulunduğu bilinmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda, sivri ve teğet kemerin genellikle aynı grupta incelendiği gözlemlenmiştir. Teğet kemerli çeşmelere; Amasya Kapı Ağası Hüseyin Ağa Çeşmesi (1489) (Urak, 1994, 510), Karaman Halil Efendi Çeşmesi (19. yüzyıl) (Denktaş, 2000, 129) ve Eminönü Hacı Beşir Ağa Külliyesi Çeşmesi (1744) (Tay, 2015, s. 36) örnek gösterilebilir.

Yan Yana İki Kemerli Çeşmeler

Ilgaz'da incelenen çeşmeler arasında yalnızca Kese Köyü Çeşmesi II (19. yüzyıl sonları), yan yana düzenlenmiş iki kemerli nişten oluşan bir kurguya sahiptir. Yapının güney cephesinde, iki sivri kemer yer almaktadır. Bu düzenleme çeşmeye estetik bir özellik kazandırırken, onu diğer yapılardan ayıran önemli bir detaydır.

Anadolu'da bu formun kullanıldığı çeşmelere örnek olarak; Konya Ahırlı Hayrat Çifte Çeşmesi (1883) (Mutlu, 2014, 405), Çorum Sıtma Pınarı Çeşmesi (1915-16) (Okumuş, 2017, 58) ve İstanbul Horhor Çeşme (Kara Pilehvarian vd., 2000, 187) gösterilebilir.

İki Cepheli Çeşmeler

Bu tip yapılar, çeşmenin iki yüzünün su kullanımına uygun olarak çeşme şeklinde planlandığı, diğer yüzlerin ise sade ve işlevsiz bir şekilde bırakıldığı yapılardır. Bu düzenleme, çeşmenin işlevselliği kadar yapısal bütünlüğünü de korumayı amaçlamaktadır. İncelenen eserlerden Kese Köyü Çeşmesi I (19. yüzyıl sonları) bu grupta yer almaktadır.

Yapının batı cephesinde yan yana iki sivri kemerli niş, kuzey cephesinde ise tek bir sivri kemerli niş bulunmaktadır. Doğu ve güney cepheleri ise herhangi bir

açıklık ya da süsleme içermeyen, sağır cepheler olarak düzenlenmiştir.

İstanbul ve Anadolu'da bu tipe giren çeşmeler arasında birçok önemli örnek bulunmaktadır. Bunlar; İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa (1759) (Kara Pilehvarian vd., 2000, 100), Malatya Yukarı Pınar Çeşmesi (1803) (Derici, 2017, 205), Safranbolu Çatal Pınarı Çeşmesi (1833) (Bölükbaşı Ertürk, 2014, 237), Bolu Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi (19. yüzyıl) (Can, 2015, 121) ve Balıkesir Merkez II. Kolordu Çeşmesi (1924) (Işıkkakdoğan, 2013, 77) çeşmeleridir.

Gövde Biçimlerine Göre Çeşmeler

Cephelerinde nişler ve kemer formlarıyla öne çıkan Ilgaz çeşmeleri, yatay (enlemesine) dikdörtgen prizmal bir kütle üzerinde yükselmektedir. Sade ve işlevsel yapılarıyla dikkat çeken bu çeşmeler, düz hatlara sahip olup genellikle meydana konumlandırılmıştır.

Yapı Elemanları

Ilgaz'daki çeşmelerin yapısında su yalakları, kemerler, ayna taşları, açıklıklar ve üst örtü gibi mimari elemanlar yer almaktadır.

Su yalakları; hayvanların su ihtiyacını karşılaması ve çeşmeden akan suyun biriktirilmesi amacıyla ön cepheye eklenen farklı biçimlerde tasarlanmış yapı elemanlarıdır. Fonksiyonel olarak yapının en önemli elemanlarından biri olan su yalakları, aynı zamanda sürekli suyla temas halinde olmaları ve sıcaklık farkları nedeniyle en fazla tahribata uğrayan bölümler arasında yer almaktadır (Mutlu, 2014, 470).

Ilgaz'da günümüze özgün haliyle korunarak gelebilmiş tek su yalağı örneği Belören Köyü (1694-95) Çeşmesi'dir. Belsöğüt Köyü (1890-91), Kese Köyü 1 (19. yüzyıl sonları) ve Kese Köyü 2 (19. yüzyıl sonları) çeşmelerinin su yalakları tamamen yıkılmış olup, yerine betonarme yalaklar eklenmiştir.

Taslık nişleri, bardaklık, maşrapalık veya taslık gibi farklı isimlerle anılmaktadır. XV. yüzyıl ile birlikte yapı aynalarında tas koymak amacıyla yapılan kemerli küçük nişlerdir (Önge, 1997, 18). Bu nişler, duvar örgüsü şeklinde örülerek veya yekpare taştan oyularak oluşturulabilir. Ilgaz'da tespit edilen çeşmelerin hiçbirinde taslık nişi uygulaması bulunmamaktadır.

Kemerler, çeşme cephelerini hareketlendiren en önemli mimari elemanlardan biridir. Ilgaz'daki çeşmelerde de kemer uygulamalarına rastlanmaktadır. İncelenen çeşmelerden iki tanesinde teğet kemer, iki tanesinde ise sivri kemer kullanıldığı izlenmektedir.

Ilgaz'daki kemerli çeşmelerde, nişi örten kemer, yandaki ayaklar veya sütunlar tarafından taşınacak şekilde tasarlanmıştır. Bu düzenleme hem yapısal destek sağlar hem de çeşmenin mimari estetiğini artırır.

Belsöğüt Köyü (1890-91) Çeşmesi'nde kemer, her iki tarafta silindirik formda tasarlanmış sütunçelere dayanmaktadır. Sütunçelerin kaide ve başlıkları kum saati formudur. Belören Köyü (1694-95) Çeşmesi'nde kemerin taşıyıcısı ayaklardır. Bu ayakların kaide ve başlıkları S formu olarak tasarlanmıştır. Kese Köyü I ve II (19. yüzyıl sonları) çeşmelerinde kemerler, her iki yandan çeşme kütleleriyle bir-

leşir ve oturduğu noktadan itibaren yapının örgüsü devam eder.

Ayna taşı, çeşmelerde lüle veya musluğun monte edildiği, aynalığa yerleştirilen ve genellikle bezemeli şekilde tasarlanan bir yapı elemanıdır (Mutlu, 2014, 466). İncelenen örneklerden sadece Belsöğüt Köyü (1890-91) çeşmesinde ayna taşı kullanılmıştır. Dikdörtgen formlu 0.70x0.34 m ölçülerindeki ayna taşının eksekinde üst kısmı dilimli kaş kemer formunda tasarlanmış bir pano yer almaktadır. Panodaki süslemeler aşınmış olduğundan net olarak seçilemese de sürahidenden dışarı taşan lale motiflerinin kullanıldığı izlenmektedir. Çeşmelerin orijinal muslukları günümüze ulaşmamıştır. Bazı çeşmelerde ise sonradan musluk veya salma ekleneerek suyun akması sağlanmıştır.

Açıklıklar; çeşmelerin farklı bölümlerinde yer alan hazne açıklıkları, işlevsel bir özellik taşımaktadır. Bu açıklıkların temel işlevlerinden biri, su kaynağından çeşmeye gelen suyun miktarını gözlemlemektir. Ayrıca, büyük boyutlu açıklıklar hazne temizliği amacıyla tasarlanmış olup, çeşmenin bakımını kolaylaştıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kесе Köyü I Çeşmesi'nin (19. yüzyıl sonrası) doğu cephesinde, 0.48x0.27 m ölçülerinde dikdörtgen formda bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklık, çeşmenin işlevselliğine katkı sağlayan mimari bir detaydır.

Hazneli çeşmelerden düz bir örtüye sahip olan çeşmeler; Belören Köyü (1694-95) ve Kесе Köyü I (19. yüzyıl sonları) çeşmeleridir. Üst örtüsü izlenebilen, bir yapıya bağımlı olmayan çeşmelerden Belsöğüt Köyü (1890-91) ve Kесе Köyü II (19. yüzyıl sonları) çeşmeleri düz bir örtü sistemine sahiptir.

Günümüze ulaşan çeşmelerden Belören Köyü (1694-95) ve Belsöğüt Köyü (1890-91) çeşmelerinde kitabe bulunmaktadır. Bunlar taş malzeme üzerine zemin oyma tekniğinde Osmanlı Türkçesi ve celi sülüs hatla yazılmıştır. Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin kitabesini çevreleyen silme, "V" formunda birbirini tekrarlayan zikzak motiflerinden oluşmaktadır. Günümüze sadece kitabesi ulaşan Seki Köyü (1814-15) çeşmesinin de kitabesi taş üzerine zemin oyma tekniğinde Osmanlı Türkçesi ve celi sülüs hatla yazılmıştır.

Malzeme ve Teknik

Ilgaz çeşmelerinde yapı malzemesi olarak taş tercih edilmiştir. Çeşmelerin ön cephesinde genellikle estetik ve işlevsellik açısından kesme taş malzeme kullanılırken, yan ve arka cephesinde kaba yonu taş ve moloz taş malzeme daha fazla tercih edilmiştir.

Belören Köyü Çeşmesi'nin (1694-95) ön cephesinde kesme taş, arka ve yan cephesi kaba yonu taş kullanılarak inşa edilmiştir. Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin (1890-91) ön cephesinde kesme taş, yan ve arka cephesinde ise moloz taş tercih edilmiştir. Kесе Köyü I Çeşmesi'nin (19. yüzyıl sonları) tüm cephesi kesme taş malzemeden yapılırken, Kесе Köyü II Çeşmesi'nin (19. yüzyıl sonları) diğer cephesi ise moloz taş malzemeden yapılırken, ön cephesi düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Ilgaz'daki çeşmelerin inşasında Ankara taşı kullanılmıştır. Pembemsi bir renge sahip olan Ankara taşı, plajiyoklas minerallerinden kaynaklanan bu renk

özelliğiyle dikkat çeker (Kazancı - Gürbüz, 2004, 25). Bunun yanı sıra, tamamen gri tonlarında olan çeşitleri de bulunmaktadır.

Sert ve sık dokulu yapısıyla kolay işlenebilir özellikte olan Ankara taşı, gözeneksiz yapısı sayesinde oldukça dayanıklıdır (Kazancı - Gürbüz, 2004, 25). Sıcaklık değişimlerine ve soğuk hava koşullarına karşı gösterdiği yüksek dayanıklılık, bu taşı geçmişten günümüze özellikle İç Anadolu bölgesindeki inşaat ve mimari alanlarda vazgeçilmez bir malzeme haline getirmiştir. Ilgaz çeşmelerinde bu taşın tercih edilmesi hem estetik hem de dayanıklılık açısından bilinçli bir seçimdir.

Süsleme

Süsleme öğelerine genellikle çeşmelerin ön cephelerinde sıkça rastlanmaktadır. Ancak, Ilgaz çeşmelerinde sıklıkla yalın ve sade bir düzen tercih edilmiş olup, eserler daha sade mimari örnekler şeklindedir. Bu tasarım yaklaşımı, işlevselliği ön planda tutan bir anlayışın göstergesidir.

Ilgaz çeşmelerinde süslemelerdeki ağır taş işçiliğinin sebebi genel yapı malzemesi olarak kesme taşın kullanılmasıdır. Çankırı Ilgaz çeşmeleri, Anadolu'daki çeşme mimarisi ve süslemesi ile benzer bir biçim sergilemektedir. İncelenen çeşmelerde bitkisel, geometrik ve nesnel süslemeler dikkat çekmekte, bu unsurlar çeşmelere estetik bir zenginlik katmaktadır.

Geometrik Süsleme

Ilgaz çeşmeleri genellikle sade bir mimari tutum sergilemekte, ancak cephe yüzeyleri ve saçaklar silmelerle hareketlendirilerek estetik bir görünüm kazandırılmıştır.

Belören Köyü Çeşmesi'nin cephesi, ters U formunda 0.03 m genişliğinde dış bükey ve iç bükey formlu iki silme ile çerçevelenmiştir.

Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin ayna taşı, dışa fazla taşkınlık yapmayan silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Silmenin yüzeyi, "V" formunda dış bükey oyma ile oluşturulmuş yıldız uçlarıyla doldurulmuştur.

Çeşmelerde yaygın bir süsleme unsuru alan silmelere Anadolu'dan örnek olarak; Karaman Boyahane Muhyiddin Çeşmesi (1469) (Denktaş, 2000, 15), Gebze Hünkâr (Fatih) Çeşmesi (1659) (Yavuzylmaz, 2013, 578), Ardıckaya Nadire Çeşmesi (1814-15) (Yavuzylmaz - Karakök, 2022, 152), Çankırı Kurşunlu Hatbın Pınarı (19. yüzyıl) (Bayhan vd., 2007, 72) çeşmeleri gösterilebilir.

Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin kemer kilit taşı üzerinde ve kemer alınlıklarında zemin oyma tekniğiyle işlenmiş birer gülbezek bulunmaktadır. Gülbezelerin içinde merkezi bir noktadan gelişen, V formunda dış bükey oyma ile oluşturulmuş yıldız uçlarının birleşimiyle meydana gelen altı kollu birer yıldız motifi yer almaktadır.

Anadolu'da çeşmelerde kullanılan yıldız formlu gülbezelerle çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden bazıları Çankırı Korgun Dikenli Köyü Çeşmesi (Demirtaş, 2022, s. 296), Bolu Demirciler Mahallesi Uslu Sokak Çeşmesi (Can, 2015, 61) ve Çorum Temenne Deveci Çeşmesi (Okumuş, 2017, 53) olarak sıralana-

bilir.

Bitkisel Süsleme

Türk mimarisinde oldukça yaygın bir şekilde tercih edilen bitkisel süslemeler, yapıldıkları yerin dönemi ve kültürel seviyesine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Ilgaz'daki çeşmelerde görülen tek bitkisel süsleme ögesi lale motifidir. Bir çeşmede, bu motifin ayna taşında yer aldığı tespit edilmiştir. Lale motifi, Türk sanatında derin bir anlam taşımaktadır; eski Türkçe'de "lale" kelimesinin harflerinin "Allah" kelimesiyle birebir kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle cami ve mezar taşları gibi dini yapı ve eserlerde bolca kullanılmıştır (Arseven, 1950, 1219).

Türk sanatında lale motifi, Anadolu Selçuklu döneminden itibaren görülmekte olup, özellikle 18. yüzyılda III. Ahmet döneminde büyük bir ilgi görmüştür (Hakverdioğlu, 2008, 472). Bu motif, estetik bir süsleme ögesi olmasının yanı sıra, manevi bir simge olarak da önemli bir yere sahiptir.

Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin ayna taşında, bir sürahidenden yükselerek iki yana kıvrılan lale motifleri bulunmaktadır. Osmanlı sanatında sıkça kullanılan bu motif, Anadolu ve İstanbul'daki çeşmelerde de yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Bu tarz lale motiflerine örnek olarak Bolu Kocabey Çeşmesi (19. yüzyıl) (Can, 2015, 27), İstanbul Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (1720) (Koçyiğit, 2013, 44) ve Kastamonu Hepkebirler Çeşmesi (1829-30) (Gür, 2009, 124) verilebilir. Bu motifler, Osmanlı sanatının estetik anlayışını ve dönemin sanat zevkini yansıtmaktadır.

Nesnel Süsleme

Osmanlı süsleme sanatında sıklıkla kullanılan nesnel motiflerin başında ibrik ve sürahi figürleri gelmektedir. Bu iki motif arasındaki temel fark, sürahihlerin genellikle daha küçük boyutlu olması ve bazılarında emzik bulunmamasıdır. İbriklerde ise sap ve suyun döküldüğü emzik kısmı her zaman mevcuttur (Altier, 2019, 151).

Belsöğüt Köyü Çeşmesi'nin Çerkeş'teki Beymelik Köyü Çeşmesi'nin ayna taşıyla benzerlikler taşıdığı düşünülmektedir (Demirtaş, 2022, 301). Beymelik Köyü Çeşmesi'nde olduğu gibi, bu panoda da vazodan dışarı taşan lale motiflerine yer verildiği tahmin edilmektedir.

Vazo ve ibrik motifinin çeşme, hamam, şadırvan ve köprü gibi suyla ilişkili yapılarda işlenmesi anlamlı bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bu motif, ibadetten önce abdest almayı çağrıştırdığı gibi, suyun kutsallığını ve bedensel temizliği ifade eden bir anlam da taşımaktadır (Altier, 2019, 154).

Yazılı Süsleme

Ilgaz çeşmelerinde yer alan kitabeler, sadece bilgi verici metinler olmanın ötesinde, hat sanatının estetik gücünü yansıtan yazılı süsleme unsurlarıdır. Celf sülüs hatla yazılmış olan bu kitabeler, zemin oyma tekniğiyle taşla işlenmiş ve yapıların ön cephesinde mimari kompozisyonun merkezinde yer almıştır. Özellikle Belören ve Seki köyü çeşmelerinde görülen yazı düzenlemeleri, Osmanlı dönemi taş işçiliği ile hat sanatının bir sentezini sunmaktadır. Yazıların çerçevelenmesi, bor-

dürlerin desenleri ve yazının formu, bu kitabeleri yalnızca bilgi veren değil aynı zamanda süsleyici birer sanat eseri haline getirmektedir.

Belören Köyü (H. 1156/M.1743-44) Çeşmesi'nde kare formlu celi sülüs hat ile yazılmış Osmanlı Türkçesi kitabe yer almaktadır. Belsöğüt Köyü (H.1306/M.1890-91) Çeşmesi'nde dikdörtgen formlu "Bismillahirrahmanirrahim" ile başlayan tarih kitabesi bulunmakta olup celi sülüs hatlı kitabe bulunmaktadır. Kitabenin çevresinde zikzaklı bordür süslemesi görülmektedir. Seki Köyü (H. 1230/M. 1814-15) Çeşmesi'nde dikdörtgen formlu celi sülüs hat ile yazılmış Osmanlı Türkçesi kitabe yer almaktadır.

Sadece metin değil, kitabelerin konumlandırılması, harflerin oranları ve çevresel süsleme düzenlemeleri de Osmanlı yazı estetiğiyle uyumlu şekilde uygulanmıştır. Özellikle Belsöğüt Köyü Çeşmesi'ndeki gülbezek motifleriyle birlikte yazının aynı düzlemde kullanılması hem süsleme hem yazı sanatı bakımından nitelikli bir bütünlük oluşturmıştır.

İlgaz çeşmelerinde yazılar, genellikle çeşme kemerinin alınlık kısmında veya cephe merkezinde konumlandırılmıştır. Bu konum, Osmanlı mimarisinde kitabelere verilen önemi yansıtırken, aynı zamanda yapının anlam katmanı olarak da işlev görmesini sağlar. Bazı kitabelerde dua niteliğindeki ifadeler ("sahibü'l-hayrat", "rahmetle yâd olunmak") yer almakta olup, bu metinler sadece bilgi verme değil, aynı zamanda manevi anlam taşıma işlevi de görmektedir.

Bu yönüyle İlgaz çeşmeleri, yazı sanatı ile mimarinin birleştiği önemli örnekler arasında yer almakta; celî sülüs hattın taş üzerine uygulanmış zarif örneklerini taşımaktadır. Bu kitabeler hem epigrafik hem de görsel açıdan ele alınarak Osmanlı kırsal mimarisinin estetik yönünü daha görünür kılmaktadır.

Tarihlendirme

Çeşmelerin inşa tarihlerinin net olarak belirlenebildiği örneklerde (Belören Köyü Çeşmesi (H. 1156/M. 1743-44) ve Belsöğüt Köyü Çeşmesi (H. 1306/M. 1890-91) kitabelerden doğrudan bilgi edinilmiştir. Ancak inşa tarihi bilinmeyen bazı çeşmeler için, yapı malzemesi, süsleme özellikleri, mimari kurgu ve cephe düzenlemeleri gibi kriterler doğrultusunda benzer yapılarla karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Kese Köyü Çeşmesi I'de yapının kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, Edirne İsmail Ağa Çeşmesi (Karademir, 2020), Kastamonu Eligüzel Çeşmesi (19. yüzyıl) (Gür, 2009, 142), İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa (1759) (Kara Pilehvarian vd., 2000, 1000) ve Bolu Kaygana Mahallesi Pabuççular Çeşmesi (19. Yüzyıl) (Can, 2015, 121) çeşmesi gibi benzer yapılarla karşılaştırıldığında ve mimari ve süsleme özellikleri incelendiğinde 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Bu değerlendirme, dönemin taş işçiliği ve çeşme mimarisinde yaygın olan unsurlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Kese Köyü Çeşmesi II'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mimari özellikleri ve detayları incelendiğinde, 19. yüzyıl sonlarına doğru yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bu değerlendirme, dönemin çeşme mimarisinde

kullanılan unsurlarla yapılan karşılaştırmalara dayanmaktadır. Bu tipin 19. yüzyılda inşa edilmiş benzer örnekleri arasında; Gebze Eskihsar Çeşmesi (Yavuzylmaz, 2013, 579), Edirne Şair Hayali Çeşmesi (Karademir, 2020, 125), İstanbul Horhor Çeşme (Kara Pilehvarian vd., 2000, 187), Çorum Sıtma Pınarı Çeşmesi (1915-16) (Okumuş, 2017, 58) ve Konya Ahırlı Hayrat Çifte Çeşmesi (1883) (Mutlu, 2014, 405) bulunmaktadır.

Tarihlendirme açısından yapılan bu karşılaştırmalı yaklaşım, eserlerin dönem özelliklerini taşıyan mimari ve süsleme unsurlarının ortaya konması açısından önemlidir. Böylece, kitabe bulunmayan çeşmelerin de inşa dönemleri hakkında yorum yapılabilmiş ve eserlerin dönemsel bağlamları belirlenmiştir.

Sonuç

Ilgaz ve çevresinde yer alan tarihi çeşmeler, Osmanlı dönemi mimarisi ve estetik anlayışının yerel yorumlarını yansıtan önemli kültürel miras öğeleridir. Çeşmeler, işlevsel yapılar olmanın ötesinde, bulundukları bölgenin sosyo-kültürel dokusunu, dönemsel mimari üslubunu ve bölgenin doğal malzeme kullanımını gözler önüne sermektedir. İncelenen Ilgaz çeşmelerinde, sade bir mimari anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Ancak, bu sadelik içinde kullanılan taş işçiliği ve süsleme detayları, bu yapıların estetik değerini artırmaktadır.

Bu çalışmada, günümüze kadar mevcudiyetini koruyarak ulaşmış Ilgaz ve köylerindeki dört çeşme örneği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, saha çalışmaları sırasında karşılaşılan ve günümüze yalnızca bir bölümü ulaşmış bir çeşme de değerlendirilmiştir. Bunun yanında, yazılı kaynaklardan tespit edilen ve günümüze ulaşamayan iki çeşme, ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu kapsamda, incelenen çeşmelerin mimari ve süsleme özellikleri, kullanılan malzemeler ve işlevsellik açısından analizi yapılmıştır.

Çalışmanın değerlendirme bölümünde, kataloğa alınan çeşmeler tipoloji, kullanılan malzemeler, yapı elemanları, kitabeler ve süslemeleri açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu başlıklar altında, Ilgaz çeşmeleri öncelikli olarak yakın çevredeki örnekler, ardından İstanbul ve Anadolu'daki benzer yapılar ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar doğrultusunda, çeşmelerin Türk mimarisindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme sonucunda, Ilgaz çeşmelerinin belirgin mimari ve estetik özellikleri ortaya konmuştur. Çeşmelerde genel olarak sade bir mimari anlayışın hâkim olduğu, ancak belirli yapı elemanlarında estetik zenginliklerin öne çıktığı görülmüştür. Kullanılan malzeme, süsleme motifleri ve yapısal düzenlemeler, bu çeşmelerin hem işlevsellik hem de estetik bakımdan Osmanlı mimarisine özgü detayları taşıdığını göstermektedir. Ilgaz çeşmeleri, bölgesel ve dönemsel özellikleri yansıtan mimari öğeler olarak Türk mimari geleneği içerisinde kendine özgü bir yer edinmiştir.

Çeşmelerin inşasında kullanılan ana malzeme taş olup, yörede yaygın olan ve dayanıklılığıyla bilinen Ankara taşı tercih edilmiştir. Ankara taşının kolay işlenebilir yapısı, çeşmelerde yer alan süsleme öğelerinin işlenmesine olanak sağla-

mıştır. Cephe düzenlemelerinde genellikle kesme taş malzeme ön cephelerde tercih edilirken, kaba yonu veya moloz taş malzeme yan ve arka cephelerde kullanılmıştır. Bu malzeme farklılıkları, yapıların estetik görünümünü zenginleştirirken, inşaat maliyetlerini ve işlevselliği de göz önünde bulundurur.

Süsleme açısından Ilgaz çeşmeleri, Osmanlı sanatında yaygın olarak kullanılan geometrik, bitkisel ve nesnel motiflerin yerel bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ayna taşlarında ve bordürlerde kullanılan yıldız motifleri, sonsuzluk temasını çağrıştıran bir estetik sunmaktadır. Bunun yanında, sürahi motifleri gibi nesnel süslemeler, suyun kutsallığını ve bedensel temizliği simgelemektedir. Lale motifleri ise, Osmanlı döneminin manevi ve estetik değerlerini yansıtan önemli bir süsleme unsuru olarak dikkat çekmektedir.

Ilgaz çeşmelerinin bir diğer dikkat çekici özelliği, kemer kullanımıdır. Çeşmelerde yer alan kemerler, yapının estetik ve yapısal dengesini sağlayan önemli unsurlardır.

İşlevsellik açısından değerlendirildiğinde, çeşmelerin suyun aktığı lüleler, suyun biriktiği yalaklar ve su hazneleri gibi elemanları, yapının günlük yaşamda ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak, orijinal musluk ve lülelerin büyük ölçüde kaybolmuş olması, yapıların korunması için daha fazla çabanın gerektiğine işaret etmektedir. Bazı çeşmelerde sonradan eklenen musluklar, yapının işlevselliğini sürdürülebilirliği için yapılan müdahaleler olarak değerlendirilebilir.

Çeşmeler, genel olarak belirli bir ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılan ve küçük ölçekli mimari yapılar olarak Türk mimarisinin işlevselliği ve sadeliğini temsil eden önemli unsurlardır. Ilgaz'da incelenen çeşmelerin, hayır ve dua kazanma amacıyla inşa edildiği ve halkın su ihtiyacını karşılamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu çeşmelerde süsleme ya da bulunduğu yerin mimari dokusuna katkı sağlaktan çok, işlevselliğin ön planda tutulduğu görülmektedir.

Bir zamanlar hayırseverlik anlayışıyla yapılan bu çeşmeler, zamanla ihmal ve yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Ancak, Türk mimarisi içindeki konumları değerlendirildiğinde, bu yapıların estetik boyutlarından çok işlevleri dikkate alınmalıdır. Ilgaz çeşmeleri, mütevazı ve sade görünümleriyle Türk toplumunun yaşam biçimini yansıtan önemli birer örnektir.

Sonuç olarak Ilgaz çeşmeleri, işlevsellik ve estetiği bir arada sunan mimari yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu yapılar, Osmanlı mimarisinin yerel yorumu olarak, dönemin kültürel ve sanatsal değerlerini yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda günlük yaşamda önemli bir rol oynamıştır. Çeşmelerin korunması, detaylı bir şekilde belgelenmesi ve restore edilmesi, bu değerli mirasın geleceğe taşınması açısından büyük önem taşımaktadır. Ilgaz çeşmeleri hem geçmişin izlerini taşıyan hem de bulundukları bölgenin kimliğini şekillendiren önemli yapılar arasında yer almaktadır. Bu kültürel mirasın korunması ve yaşatılması, geleceğe aktarılacak önemli bir sorumluluktur.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%50	%50
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%60	%40
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%60	%40
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%50	%50
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%60	%40

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / çıkar  atı ması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar  atı ması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Altier, Semiha. "Osmanlı Sanatında İbrik Tasvirleri ve İkonografisi". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 17/26 (2019), 149-202. <https://doi.org/10.17518/canakkalearastirmalari.585358>
- Apaydın, Ahmet vd. "Karaören (Şabanözü-Çankırı) Basınçlı Akiferinin Beslenme Koşulları ve Yeraltısuyu Dinamiğinin Analizinde Çevresel İzotopların (18O, 2H, 3H) Katkısı". 4. *Ulusal Hidrolojide İzotop Teknikleri Sempozyumu* 95-116. İstanbul: DSİ, 2019.
- Arseven, Celal Esat. "Lale". *Sanat Ansiklopedisi*. 3/1219, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950.
- Arseven, Celal Esat. "Çeşme". *Sanat Ansiklopedisi*, 1/389-390, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Ayhan, Bahattin. *Çankırı Orta İlçesi Dünü ve Bugünü*. Ankara: Karaca Ofset, 2011.
- Aytöre, Ayhan. "Türklerde Su Mimarisi". *I. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler*, 45-68, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962.
- Bayhan, Ahmet Ali. *Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Kurşunlu*. Çankırı: Kurşunlu Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 2007.
- Bölükbaşı Ertürk, Ayşen Esra. "Safranbolu Çeşmeleri Üzerine Tipolojik Bir Yaklaşım". *Turkish Studies* 9/10 (2014), s. 233-251. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6998>
- Can, Hüseyin. *Bolu ve Yöresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), C.MF, NO: 7302. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), i.DH, NO: 9382. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Çerkez, Murat. "Çankırı-İlgaz-Belören Köyü'nde Yaşayan Su Mirası: Çeşme ve Çamaşırhaneler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2021), 271-297. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.848425>
- Demirtaş, Melike. *Çankırı Çeşmeleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Denktaş, Mustafa. *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kivılcım Yayınları, 2000.
- Derici, Dilare. *Malatya Çeşmeleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Elibol, Ahmet. *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.
- Eyice, Semavi. "Çeşme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/277-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gür, Fatma. *Kastamonu Çeşmeleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Hakverdioğlu, Metin. "Lale Devri ve Lale İsimleri". *Turkish Studies* 3/4

(2008), 472-498.

Işıkkadoğan, Abdulkaki. *Balıkesir Çeşmeleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013

İşçen, Yavuz. *Osmanlı Dönemi'nde Ankara'nın Mahalle Çeşmeleri*. Ankara: Anafartalar Kuyumculuk, 2019.

Kankal, Ahmet. *XVI. Yüzyılda Çankırı*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Kara Pilehvarian, Nuran vd. *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*. İstanbul: Yem Yayınları, 2000.

Karademir, M. (2020). *Edirne Çeşmeleri*. Konya: Palet Yayınları.

Karasu, Gülay. *Afyon Çeşmeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Karpuz, Haşim - Dülgerler, Osman Nuri. "Konya Çeşmeleri Üzerine Bir tipoloji Denemesi", *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Beyhan Karamağaralı'ya Armağan*. Ed. T. Yazar. 317. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006.

Kazancı, Nizamettin - Gürbüz, Alper. "Jeolojik Miras Nitelikli Türkiye Doğal Taşları". *Türkiye Jeoloji Bülteni* 57/1 (2004), 19-44. <https://doi.org/10.25288/tjb.298752>

Koçyiğit, Fazilet. *Lale Devri İstanbul Çeşmeleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Martal, Abdullah. "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk". *Belleten* 2/205 (1988), 1585-1653. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.1585>

Mutlu, Mehmet. *Konya'da Su Mimarisi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Okumuş, Erdal. *Çorum Çeşmeleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ödekan, Ayla. "Kent içi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme". *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları*. ed. Ö. Kırkpınar. 281-297. İstanbul: Türkiye Turizm ve Otomobil Kurumu, 1992.

Önge, Yılmaz. *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Tay, Lokman. "Hacı Beşir Ağa'nın İnşa Ettirdiği Çeşmeler". *Akdeniz Sanat Dergisi*, 8/16 (2015), 26-36.

Türkoğlu, Ömer. "Çankırı Su Tarihine Genel Bir Bakış". *Kebikeç Dergisi* 13 (2002), 255-259.

Uçar, Hasan. "İzmir Kokluca Köyü'nde Üç Osmanlı Çeşmesi". *History Studies* 12/1 (2020), 331-360. doi:10.9737/hist.2020.833

Uçar, Hasan. *Sipilden Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*. Manisa: Manisa Belediyesi Kültür Yayını, 2012.

Urak, Gediz. *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirilmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Yavuzylmaz, Ahmet. "Gebze eřmeleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25 (2013), 577-593.

Yavuzylmaz, Ahmet - Karakök, Cahit. "Ermenek'te Kurtarılmayı Bekleyen Bir Yapı: Ardıçkaya Nadire eřmesi". *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 6/2 (2022), 148-159